
AHLÂK ANLAYIŞLARINI ELEŞTİRMENİN İMKÂN ve SINIRLARI

œ

*Celal TÜRER**

ÖZET

Bugün çift taraflı, yani hem ahlâk teorisi bunalımı hem de ahlâkî yaşam bunalımı yaşıyoruz. Yaşadığımız ahlâk bunalımından sadece modernizm sorumlu tutulamaz; ahlâkın çağın kavramlarıyla ifade edilememiş olması, yani mevcut ahlâk teorilerinin geliştirilememiş olması da bir başka sebeptir. Bu yazımızda, normatif ahlâk anlayışlarını eleştirmenin imkan ve sınırlarını göstermeye çalışarak, çağımızın yeni bir ahlâk bilgeliğine ihtiyaç duyduğuna dikkat çektik.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk Anlayışları, Eleştiri, Normatif Etik, Ethos

GİRİŞ

Düşüncenin modern dönemde hızla değiştiği, geleneksel inanç, değer ve ilkelerin sorgulanarak yerine yenilerinin konulduğu dünyada bu değişimden en büyük payı ahlâkın aldığı ileri sürülebilir. Ahlâktaki bu (dramatik) değişimin istenilen ya da arzu edilen yönde olmadığı da açıktır. Ahlâkî hayatımızda hüküm süren belirsizlik, karmaşa ve gerilim aynı zamanda ahlâkî düşünce-

*Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, cturer@erciyes.edu.tr

mizde ufuk daralması şeklinde yaşanmaktadır. Ahlâk konusunda hem teorik hem de pratik kavrayışımızı, büsbütün değilse de büyük ölçüde kaybetmiş bulunuyoruz.¹ Başka bir ifadeyle bugün tek değil, çifte ahlâk bunalımı; yani hem ahlâk teorisi hem de ahlâkî yaşam bunalımı yaşıyoruz. Geleneksel ahlâk ya da değerlerin, yeni durumların ortaya çıkardığı sorunlara etkin bir şekilde hitap edebilecek nitelikte olmadığı görülmektedir. Aynı şekilde geleneksel felsefi etikler sabit ahlâkî amaç ve ilkeleri dogmatik yollarla keşfetmeyi ve kanıtlamayı hedefledikleri için, ahlâkî vukufiyetin farklı kaynaklarını tek bir ilkeye irca ederek, sıradan insanların kesinlik arayışlarına hizmet etmektedir. Karşılaştığımız sorunlar ahlâkî yaşantının ve teorilerin yeni durumlara makul bir şekilde uyarlanması için yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Sözelimi modern ahlâk/ lar kendi ürettiği ilke ve değerlere inanılması için sağlam nedenler ortaya koyamamıştır. Bu durumun arkasında yatan nedenin, hiç şüphesiz ahlâkın rasyonel bir inanç konusu olmaktan çıkıp; öznel bir kanaat meselesi haline gelmesi olduğu söylenebilir. Zira modernlik, inanç ve dogmaya karşıt bir dünyada, kendi ahlâkî bilgi anlayışını ancak kişisel bir inanç ya da dogmatik bir kanaat meselesi olarak ortaya koyabilmiştir. Bu durum ise ahlâkın toplumsal ve bireysel hayattaki rolünü oynayabilmek için gereksindiği otoriteyi koruyamaz hale gelmesine yol açmıştır. Modernliğin karşı karşıya olduğu ironik durum, 'bir yandan ahlâka ihtiyaç duyarken diğer yandan ahlâkı imkânsız kılmasıdır' denebilir. Karşılaşılan durumda, sorunun modern çağın ahlâkî kaygılarından ziyade modern ahlâk anlayışlarının yetersizliğinde aranabileceği iddia edilebilir. Nitekim P. Tillich'in ifade ettiği gibi günümüz insanının yabancılaşmasından ve ahlâkî değerlerini yitirmesinden sadece modernizm sorumlu tutulamaz; ahlâkın çağın kavramlarıyla ifade edilememiş olması da bir başka sebeptir. Bu sebepten bu yazımızda, mevcut ahlâk anlayışlarını eleştirmenin imkan ve sınırlarını göstermeye çalışacağız.

MEVCUT AHLÂK ANLAYIŞLARI

Düşünce dünyamızda her tür epistemik etkinlik, genel olarak bir soru ya da bir sorun ile başlar. Soru ya da sorunu karşı karşıya olduğumuz bir meselenin insan dünyasında görünüşe çıkması olarak tasvir edebiliriz. Bu açıdan bakıldığında soru sormanın ya da soru/n/ ları olmanın esasen varoluşla ilişkimizi belirleme ya da "insan olmanın" anlamını oluşturma açısından derin bağlantılar taşıdığını ve bu içerimin nihai kaderimizle doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Soru sorma ya da sorunları olmak, temelde düşünmeyi davet etme ya da düşünceye düşünmeyi emretmektir. Böyle kabul edildiğinde düşünce-

¹ Alasdair McIntyre, *After Virtue*, Duckworth, 1981, s. 2.

nin içerimi olarak realitenin gerçeklerini tanımlama, neyin doğru veya yanlış, neyin haklı veya haksız olduğu konusunda hüküm verme sorumluluğunu üstlenme insanın kendini ortaya koyma şekli olarak görünür. Bu perspektiften “Ahlâk Anlayışlarını Eleştirmenin İmkân ve Sınırları” başlığı ile ortaya konulan bu yazının, aslında karşı karşıya olduğumuz (encounter) bir sorunun ve bu sorun dolayısıyla ortaya çıkan bir düşünme faaliyetinin ifadesi dolayısıyla kendimizi/varoluşumuzu ortaya koyduğumuz söylenebilir. Karşılaştığımız sorunun, genel olarak (1) benimsediğimiz ahlâka karşı bir güvensizlik tezinin içerdiği sorunlardan yani, mevcut ahlâk/lar/ın geleneksel geçerliliği ile dayanak noktalarının tekrar sorgulaması ihtiyacından; (2) benimsediğimiz ahlâkın yeniden gözden geçirilerek başka ahlâklar karşısında güçlü bir şekilde nasıl konumlandırılacağı² sorunundan; (3) içinde bulunduğumuz ortamda yaşanan ahlâk ile düşünülen ahlâkın varoluşsal olarak ortaya çıkardığı rahatsızlıklardan ve bunlara ekleyeceğimiz pek çok sebepten kaynaklandığını ileri sürülebiliriz. Sorunun tüm veçhelerinin birbiriyle alakalı olduğu açıktır. Bununla beraber bu veçhelerden birini düşüncelerimize kalkış noktası olarak almanın, bizi daha işlevsel kılacağını ve verimli sonuçlar üretebileceğini düşünebiliriz. Zira karşı karşıya olduğumuz soruna vere/bile/ceğimiz cevabın, amaçlarımız ile araçlarımız arasındaki derin bağlantıları yansıtacağını söyleyebiliriz.

Yazımızın başlığındaki “Ahlâk Anlayışları” ifadesi, ilk bakışta gezegenimizdeki tüm ahlâk anlayışlarını çağırırsa da, bu ifadeyi, Batı dünyasında modern dönemde ortaya çıkan ve etkisini hala sürdürdüğünü düşündüğümüz belli başlı ahlâk anlayışları, özellikle normatif etik teorileri ile sınırlamanın, hem amaçlarımıza hem de başarmak istediğimiz gayelere uygun düşeceğini söyleyebiliriz. Gerçekten normatif etik, insan varlıklarına, neyin doğru ve neyin yanlış, neyin iyi ve kötü olduğu; belirli durumlarda, ne yapıp ne yapmamaları gerektiği, hayatta hangi nihaî amaçların peşinden gitmek durumunda oldukları, hayatlarını nasıl sürdürmeleri gerektiğiyle ilgili bilgi veren, insanların ahlâkî eylemleri için norm ve düzenleyici ilkeler getiren etik olarak tarif edilebilir. Normatif etiği meydana getiren araştırmaları, temelde üç ana başlık altında toparlayabiliriz: (i) Ahlâki iyiyle ilgili araştırmalar; (ii) doğru eylemi konu alan araştırmalar ve nihayet (iii) sağlam bir karakter üzerinde yoğunlaşan etik sorgulamalar. Bu üç araştırma türü, etikte, üç farklı soru tipine yol açmıştır: (a) İnsanların hangi amaçları seçmeleri ve hangi erek ya da

² Düşünürlerin haklı olarak vurguladığı gibi, “Benim ilkelerim mutlak bir doğruluğu dile getiriyor, ister uyun onlara ister uymayın’ diyen bir ahlâk yeryüzünde görülmüş değildir. Bu açıdan her ahlâk yürürlükte olduğu sürece en doğru (mutlak) ahlâk sistemini kendisinin temsil ettiğini savunur. Bir bakıma her ahlâk, en erdemli hayat tarzını, en yüksek ahlâk idealini ortaya koymak zorundadır, aksi takdirde diğer ahlâk sistemleri nazarında geçerliliğini kaybeder.

ideallerin peşinden koşmaları gerekir? (b) Onların seçimlerini belirlemeleri veya yönlendirmeleri gereken ahlâki ilkeler nelerdir? (c) Sağlam bir karakterin ve erdemli bir hayatın ölçüsü nedir? Bunlardan birincisi, genellikle insan için gerçek mutluluğun ne olduğuna ilişkin bir araştırmayla sonuçlanmıştır. İkincisi, filozofları bir ödev ya da değer kuramına götürürken, üçüncüsü erdem etiğini üretmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, etik kuramlar, sırasıyla sonuçlar, moral doğruluk veya ahlâki yükümlülük ve erdemler üzerinde yoğunlaşacak şekilde üç ana kategoride toplanmıştır. Teleolojik etik, deontolojik etik ve erdem etiği olarak üçe ayrılan etik kuramlar arasındaki bölünmeyi anlamamanın en iyi yollarından biri, onlardan her birinin etik değer taşıyıcısı olarak neyi gördüklerini anlamaya çalışmaktır. Bunlardan birincisi olan sonuççuluk açısından, en yüksek veya temel etik değer taşıyıcısı iyi durum ya da sonuç; deontolojik etik için doğru eylemdir. Oysa üçüncüsü olan erdem etiği iyi bir kişi idesine, aynı zamanda etik açıdan saygıdeğer bir kişi olarak tanımlanabilen iyi insan düşüncesine vurgu yapar.

Anlaşılacağı üzere normatif etik nasıl yaşamamız gerektiğini bildiren ahlâki ilkeleri araştırır, hayatta nihaî ve en yüksek değere sahip olan şeylerin neler olduğunu tartışır, adaletli bir toplumun hangi unsurları içermesi gerektiğini düşünür, bir insanı ahlâken iyi kılan şeylerin neler olduğunu sorgular; sözgelimi kürtajın, ötenazinin, ölüm cezasının vb., ahlâken doğru olup olmadığını tartışır. Birisi tümüyle teorik, diğeri ise önemli ölçüde pratik düzeyi olan normatif etiğin bir taraftan temel ahlâki ilkeleri belirlemeye koyulurken³; diğeri taraftan özel alanlarla ilgili genel sorunları tartıştığı ve genel ahlâki ilkeleri özel alanlara uyguladığı kabul edilir. Ahlâki, Batı düşüncesindeki normatif etiklerle sınırlamanın meselenin tam da odağı ile uğraşılması anlamına geleceği açıktır. Çünkü günümüzde modernitenin meydan okuyucu bir tarzda (Düşünceyi ve ahlâk dâhil pek çok kurumu belirlediği kabul edilen bir olgudur. Buna ilaveten etik teorilerin çok umumi, çok çerçevesiz ve tek bir formül altına girmeyecek kadar girift oluşu, etiğe dair çeşitli tasnifler yapılabilmesi ve bu hususta yapılabilecek teorik tartışmaları gündeme getirmenin beyhudeliği, bizi, çok pratik ve çokça aşına olunan bir yolu takip etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu yüzden felsefe disiplininin etik konusunda takip ettiği yolun dışına

³ Teorik düzeyi itibarıyla, normatif etiğin üç temel problemi vardır: Bunlardan ilki ahlâki erdemlerle ilgili olup, o hangi insan karakterlerinin ahlâken iyi, hangilerinin kötü olduğu sorusu etrafında döner ve kısaca ahlâki failin eylemlerini konu alır. Normatif etiğin ikinci problemi toplum ya da sosyal kurumlarla ilgili olarak, toplumun hangi ilke ve politikalara göre, nasıl yapılandırılacağı ya da organize edileceği meselesidir. Üçüncü problem ise, hangi değerlerin temel olduğu, hangi şey ya da deneyimlerin bizatihi kendi içinde veya kendi başına değerli veya arzu edilir olduğu problemidir. Bkz. Ahmet Cevzici, *Felsefe*, İstanbul, 2007 s. 275-280.

çıkılmamak en güvenli yol olarak görünmektedir. Bununla beraber kuramsal etik türleri içine giren betimleyici etik ile meta-etigi, normatif etiğe zemin teşkil edecek türler olsa da, yaşanan ahlâklar olmayışı sebebiyle eleştirisinin temel çerçevesi içine dâhil edilmeyeceği tahmin edilebilir.

ELEŞTİRİNİN İMKÂN VE SINIRLARI

Yazımızın başlığındaki bir diğer hususta, ahlâk anlayışlarını tamlayan olarak kullanılan "eleştiri" kavramıdır. Eleştiri, ilk akla gelen anlamıyla radikal ve bütüncül bir değerlendirme projesidir. Ahlâk alanında yapılması umulan eleştirisinin, ya Kant'ın yaptığı gibi kendisine kadar gelen ahlâk sistemlerinin yerine yenisinin ikame edilmesi şeklinde ya da Nietzsche'nin Batı metafiziği eleştirisiyle bütünleşen, yerleşik ahlâkî değerlere ve Hıristiyanlık kurumlarına yönelik eleştirel "soykütüğü" projesinin pozitif cephesi olarak tasarladığı, varolan bütün değerlerin yıkılması ve yenilenmesi, yaşamı olumlayan yeni değerlerin yaratılması programını dillendirmek için kullandığı "değerlerin yeniden değerlendirilmesi" teorisi şeklinde olması umut edilebilir. Ancak bunun başarılmasının çok zor olduğu aşikârdır. Çünkü mevcut ahlâk teorilerini bütün yönleri ile araştırmak, tartışmak ve onları zihni çözümlenmeye dayalı bir şekilde değerlendirmek ya aşırı idealleştirmeler ya da indirgemeler çerçevesinde yapılacağı için meselenin çözüm çabaları beyhude olacaktır. Diğer taraftan "eleştiri" eklektik bir çözüm önerisi olarak sunulabilir. Ancak eleştirisinin eklektik oluşu, ilişkili tüm teşebbüslerin durumsal olması yüzünden eksik olacaktır. Bu yüzden "eleştiri" kavramını radikal, bütüncül ve yeniden değerlendiren anlamında değil; gözden geçirme, belki de birini diğerlerinden farklı kılan özellikleri tasnif etme anlamında kullanmalıyız.

Bilindiği gibi eleştiri, doğru ile yanlışın birbirinden ayrılması amacıyla var olan durumun ortaya konması; çeşitli açılardan irdelenmesi, kişi ya da grupların bir olaya bakış açılarının sorgulanması, dayanılan düşüncelerin geçerliliğinin insanın kültürel ve bireysel varoluşu için anlam ve değerinin belirlenmesi; eğer bir sorun varsa bu soruna nasıl yaklaşılacağı tartışılması ve çözüm önerilerinin ileri sürülmesi faaliyeti şeklinde tarif edilmektedir. Bu zemini esas aldığımızda ortaya koyacağımız eleştiri, "Mevcut Ahlâk Anlayışlarının" ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi, bir anlayışı diğerinden ayırt edebilme ve değer yargısında bulunma zemininde ele alınması ya da anlayışların olumlu ve olumsuz yanlarının ortaya konulması şeklinde olacaktır. Bilgilenmek özünde eleştirel bir yan taşıdığı için mevcut ahlâk anlayışlarının kendisine yaslanan zeminlerini belirtmenin ve onları değerlendirmenin eleştiri olduğunu düşünüyoruz. Bu açı kabul edildiğinde eleştiri ya da eleştirel düşünme, en basit anlamıyla birtakım olay ve görüşleri, belirli yargılarla mukayese etme girişimi

olarak görülebilir. Bu noktada bilimsel bir çalışmanın ürünü olan düşünceyi herkes üretmediği hâlde, bir düşüncenin değerlendirmesini veya eleştirisini belirli kültür düzeyindeki her yetişkin yapabilir. Çünkü bilimsel düşünme ile eleştirel düşünmede hâkim olan değerler birbirinden farklıdır. Eleştirel düşünmede etkin olan ahlâkî yargılar diğer yargılara göre daha kesindirler. Çünkü eleştirel düşünmede zihni harekete geçiren iradedir ve o, karşı karşıya bulunduğu biri olumlu diğeri olumsuz değerler yumağından, izafi olarak ve dereceler hâlinde -iyi, daha iyi, en iyi gibi ya da kötü, daha kötü, en kötü gibisiralanan yargıları seçer. Seçilenler, (iradenin terminolojisiyle) tercih edilen ya da mantık terminolojisinde tasdike; seçilmeyenler ise tercih edilmeyene ya da inkâra karşılık gelmektedir.

Eleştiri ya da eleştirel düşünmede tek ölçütün öznel duygu ve düşüncelerimiz olduğu söylenebilir. Bunun anlamı, eleştiride müracaat ettiğimiz ilkelere, eleştirilen görüşlerden değer bakımından daha mutlak kabul edilen fikirler konumunda olmasıdır. Dolayısıyla eleştiri, kendisi üzerine yapılabilecek tüm eleştirilere açıktır. Bu makalede ortaya konan eleştiriler, olası eleştirileri barındıracak zeminleri de davet eder. Ancak bu eleştiriler, öznel açılmanın oluşturduğu muhayyel ya da teorik bir dünya yaratmak yönünde değil; amacımızı gerçekleştirmek yönünde olmalıdır. Eleştirinin öznel oluşu, beraberinde “anlama” sorunlarını da getirir. Habermas’ın “tinsel yaşamı anlarız” ifadesinden hareketle anlamak durumunda olduğumuz ethos⁴ ile karşı karşıyayız. Bilindiği gibi ethos, bir kültürün ya da bir topluluğun hayat anlatısının başladığı yerde tarihsel olarak oluşturulmuş belli pratikler ve gelenekler içersindeki ruhu ya da varoluşu ifade eder. Hegel’in ifadesiyle *Zeitgeist*/Zamanın ruhunun, yani bir çağın entelektüel, ahlâkî ve politik ikliminin, ortam ve normlarının çözümlenmesi işidir. Ancak bu çözümlmeyi yaparken hiç kimsenin beşeri hayatın tamamını belgeleyemeyeceği gerçeğini de hatırla tutmamız gerekir. Öyleyse, yapılması gereken ahlâkî krizi oluşturan ‘kültürün ruhu ya da zihniyetini’ mümkün olduğunca incelemek ve ortaya çıkan neden ve sonuçlar üzerinden doğru hükümler çıkarmaktır. Ethosu anlamak ise, her daim bir kişilik olacaktır. Ancak bu, anlamanın umumileştirilmeyeceği, ondan çıkarımlarda bulunamayacağımız manasına gelmemektedir. Çünkü eleştiride arşimetvari bir nokta olmadığı için, eleştiriler tasvir ya da parçaları yansıtmakta ve dolayısıyla bütüncül bir dil oluşmamaktadır. Nite-

⁴ Ethos, bir kültürün, bir topluluğun kendine özgü niteliği ya da tını anlamına gelir. Başka bir ifadeyle o, bir kültürün ya da bir topluluğun hayat anlatısının başladığı yerde tarihsel olarak oluşturulmuş belli pratikler ve gelenekler içersindeki *ruhu* ya da *varoluşudur*. Bkz. Aliye Çınar, “Ethos”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Ebabel Yay, 5. Cilt. 2007. s. 767-771.

kim gerek düşünülen ve gerekse yaşanan ahlâkın ontik yapısını inceleyen ve tarihsel sürekliliği içinde anlamsal yapılar oluşturulmadığı için eleştirimiz ortaya koyduğumuz eksen üzerinde olacaktır.

Bununla beraber eleştiri yapmak, geçmişe ve şimdiye ait olduğu kadar, gelecekle bağlantı içine girmek, geleceği oluşturan ve onu etkileyen bir yönelime sahiptir. Gramsici ifadesiyle eleştiri, potansiyel olarak yönlendirici bir olgudur. O, geleceğe sahip olduğumuz varsayımına bağlı olarak toplumda değişiklik yapma veya onu geliştiren arızı hedeflerle bağlantı kurma potansiyeli taşır. Bu açıdan ahlâk dünyasını anlamak ile bu dünyayı değiştirmenin birbirleriyle bağdaştırılmaz görevler olmadığını düşünüyoruz. Hele geleneksel değerlerin alt üst olduğu bir dönemde, toplumu anlamaya yönelik çabaların önemli oluşunun, eleştiriye her zaman olduğundan daha da önemli kıldığını; eleştirel düşünmede talep edilen şeyin optimum fayda olduğu olgusuna dayanarak, bu çaba ile geleceği oluşturma yönünde adımlar atılabilmesini umabiliriz.

Nihayetinde her eleştiri edimi, daima ve tam anlamıyla bir dizi sosyal ve tarihsel koşula bağlı olduğu için, asıl sorunumuz bu durumun kabul edilmesi ya da belirtilmesi değil; sosyal ve tarihsel koşullar ile karşılaştığımız yapılar arasındaki ilişkinin net olarak nasıl tanımlanacağı veya karakterize edileceğidir. Bu durum ise, epistemolojik bir çıkış noktasının ötesine giderek varoluşsal sınırları belirleme ya da insanlık durumunu çözümleme işidir. Bu noktada insan olarak eleştirdiğimiz olguya eklemleme ya da olgunun kaderine düşme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuz açıktır. Sözelimi, eleştirdiğimiz ahlâk anlayışlarının modern düşünce içerisinde doğan yapılar olduğu ve moderniteyi aşmadan onları eleştirmenin kaçınılmaz olarak bir kısır döngü oluşturacağını teslim etmemiz gerekir. Bu noktada modern içinden konuştuğumuzu, bazı durumlar hariç dışarıdan eleştiriler yapamadığımız farkındalığına sahip olmalıyız. Ancak bu farkındalık, (sözelimi moderniteye) göre ya da karşı oluştan çok rağmen formunda olmalıdır. Zira eleştiride üretilen formlar kendi normlarımızla kavranabilirse onlar “reform”e edilebilir yoksa daha kötü bir şekilde “deform”e edilebilir.

Eleştiri, özellikle ahlâk konusunda olunca, beşeri bilimlerin özel misyonunu gündelik dünya meselelerine karışmamak gerekmektedir. Zira bugün beşeri bilimler piyasa güçlerinin işlemesine izin vermenin aracı olmamalıdır. Ancak bu ahlâk konusunda mümkün değildir, çünkü ahlâk farklı bilgi ve etkinlik alanlarının ortak alanı haline gelmiştir. Sözelimi politika, laiklik, ekonomi, hukuk vs konular bir açıdan ahlâkı incelemenin yolları olarak karşımızda durmaktadır. Bu alanları dâhil ederek yapılacak çözümler, bir dizi karmaşık olguyu da incelememize katmamız gerektiği sonucuna varacaktır.

Modern olanın çatışma üzerinde olduğu hatırlanırsa ahlâk alanında ayrımlar yapmanın çok zor olduğu görülecektir.

Eleştiri konusunda ahlâk alanında karşılaşacağımız diğer bir zorluk, türü ve kaynağı ne olursa olsun yerel olan bir zeminde bireyin hazır bulduğu norm ve kurallar bütününe işaret eden ahlâkın, yani bütün önemine rağmen, bir bireyin, topluluk ya da cemaatin hayatla ilişki içinde geliştirmiş olduğu değerler ve kurallar silsilesinin ya da yaşama bilgeliğinin, pratik olanın, bir kuram haline getirilen düşüncelerle yani, etik ile değerlendirme zorluğudur. Bu açıdan bakıldığında ahlâk sözcüğü aslında bil/in/dik bir terim değildir. Zira o, tek başına değil; çoğunlukla ekleme ya da belirlemelerle kullanılır. İnsanlar, "İslam ahlâkından", "iş ahlâkından" söz ederler ama "ahlâk"ın kendisinden çok seyrek söz ederler. Bu yüzden ahlâkın neye gönderimde bulunduğu pek açık değildir. Sözelimi, o, varolan bir davranış koduna gönderme yapacak şekilde kullanıldığında göreceliğin şu ya da bu türüne ve dolayısıyla yerel olana işaret eder. Diğer taraftan ahlâk, bir toplum ya da gruptan ziyade, birey tarafından benimsenen herhangi bir davranış rehberine de gönderimde bulunur. Bu anlamda ahlâk, kişinin kendisini bağlayıcı, fakat başka herkes tarafından benimsenmesinin ya da benimsenmemesinin gerekmediği bir rehberdir. Ahlâk betimsel olarak bir toplum tarafından benimsenmiş veya ortaya konmuş davranış koduna gönderimde bulunurken; normatif olarak bir takım özgül koşullar altında bütün akıllı kişiler tarafından kabul edilebilecek bir davranış kodunu yapmak için kullanılır. Ahlâkın betimsel ve normatif anlamlarının ortak olarak paylaştıkları yegâne özellik, onların davranış için rehberlere gönderme yapmasıdır.⁵

Başka türlü ifade edecek olursak, karşılaşacağımız zorluk, pratiği (morality) kuram (ethics) ile eleştirmek zorunda olmamız. Zira eleştiri sürecinde ifadelerimizin hangi alana işaret ettiğini tümüyle açık kılabilme mümkün değildir. Sözelimi, etik olan ile birey ya da ahlâkî failin etkinliğine, özellikle de bilinç durumlarına işaret ederken; hazır bulduğu kurallar ya da normlardan beslenişe, pratiğe yani, yaşayış olana gönderimde bulunur. Bu şahsın davranışı ve duruşu artık sadece ahlâkî değil, fakat etik bir eylem ve duruş olur.⁶ Bu ise bizi felsefenin en önemli konularından olan kuram-eylem ya da

⁵ Başka kültürlerdeki zihin karışıklığına karşın kültürümüzde ahlâk hususunda ayırım açıktır; ahlâk bireyseldir, âdab ise toplumsaldır. İlki hulk'dan, ikincisi ise edeb'den türer. Diğer bir ifadeyle hulk (ahlâk) bireyin davranışlarının, edeb (âdab) ise bir topluluğun davranışlarının ilkesi ve kökenine işaret eder.

⁶ Hegel'e göre ahlâk hususunda asıl tehlike, toplumda varolan ahlâkî değerleri, ödev ve sosyal pratikler örgüsünü ihmal ederek işe sıfırdan başlamaktır. Zira moralitat olmadığında kendi başına sittlichkeit eksikli ve yetersiz kalır. Öte yandan sittlichkeitsiz moralitat da

bilinç durumu-yaşantı durumu ilişkisine; "olması gereken" in "olan" dan, "değer" in "olgu" dan türetilip-türetilmeyeceği sorunları ile karşılaştırır.⁷ Bu sorun Hegel'in ahlâk ile etiği disipliner düzeyde ayırdığı moralitat ve sittlichkeit kavramlarında daha açık yansır. Ona göre moralitat, bireysel, düşünümsel ve rasyonel olup, bireysel bilincin özerkliğine, kişisel kanaat ve vicdana dayanır. Sittlichkeit ise doğal alışkanlık, gelenek ve görenekler tarafından yönetilen ahlâka işaret eder. Anlaşılabacağı üzere moralitat, sittlichkeit'tan sonra gelir. Hegel, etik düşünürün görevinin bu ikisini bağdaştırmak, sağlam bir sentez içinde bir araya getirmek olduğunu söyler. Bunlara ilaveten, sittlichkeit saf moralitayı yansıtmamaktadır. Şöyle ki, Batıdaki bir toplumun ahlâkını saf olarak erdem etiği ya da faydacılık veya ödev etiği oluşturmuyor. Belki de bu etiklerin hepsi veya bunlarla birlikte Hıristiyan etiği de o toplumun sittlichkeit'ını oluşturuyor. Öyleyse inceleyeceğimiz ancak moralitat olacaktır.⁸

Anglo-Amerikan kültüründeki felsefeciler, yaşadığımız dünya içindeki ahlâk (morality) ile bu ahlâk üzerine oluşturulan düşünceleri, kuramları (ethics) birbirlerinden ayırıyorlar. Etik ahlâk felsefesidir; ahlâk ise, toplum içinde bir arada yaşama sorunlarını düzenleyen kurallardan, değerlerden, haklardan, görevlerden oluşur. Buna benzer, ama bir bakıma, kaygıca ayrı bir ayırımı, yaşadığımız dünyayı ahlâk açısından anlamada, yapmamız gerektiğini düşünüyorum. Bu ayırım, düşünülen ahlâkla, yaşanan ahlâk ayırımıdır. Düşünülen ahlâk, kaygı duyulan, sorgulanan ahlâktır. Yaşanan ya da yaşadığımız ahlâk konusunda herkesin bir kanısı, görüşü ya da izlenimi olabilir. Bu ayırımın, yukarıda ifade edilen "morality-ethics" ayırımından farklı olduğunu düşünüyoruz. Ahlâk kuralları (morality), düşünülen ve yaşanan ahlâkta ayrı ayrı olabilir. Yine ahlâk kuramı, düşünülen ve yaşanan ahlâkta ayrı ayrı yaşanabilir. Öyleyse, düşünülen ve yaşanan ahlâk, hem moral hayatın (morality), törelerin hem de onlar üzerine geliştirilen görüşlerin, düşüncelerin yaşantılarına ilişkin özelliklerdir. Bu durum Sokrates'in, hem hayatını hem felsefesini yaşıyor ve düşünüyor olmasına benzetilebilir. Zira düşünülen ahlâk ve yaşanan ahlâk Sokrates'te bir bütünlük oluşturuyordu. Bu yüzden ahlâkî bilinç ve ahlâkî davranışın bütünlük arz ettiğini, aynı ufuk çizgisinde ilerlediğinin göz önüne alınması gerektiğini düşünüyoruz.

Bu düşüncelerden hareketle eleştirinin, kısaca ele alınan konunun entelektüel ve rasyonel açıdan tanımlanması olduğunu ve onun epistemolojik bir tu-

bir imkânsızlığı ifade eder. Bu yüzden etiği, bireyin ahlâkî hayatı ve toplumun geleneksel değer ve pratikleri üzerinde nesnel etik olarak konumlamak gerekir. Bkz. *11 Eylül Sonrası Ahlâk Felsefesi*, çev. Celal Türer, Elis Yay., 2007, s. 18;33-34.

⁷ Bkz. Alasdair McIntyre, *After Virtue*, Duckworth, 1981, s. 11;23

tum ve buna bağlı etik bir vurguyu içerdiğini söyleyebiliriz. Bu tanım her durumda, yapacağımız eleştirinin epistemolojik ve etik koşullarını ortaya koymanın gerekliliğini ifade eder. Bu açıdan bakıldığında “Ahlâk Anlayışlarını Eleştirmenin İmkân ve Sınırları” başlığı, seçim ve ölçütlerimize dair epistemolojik, ontolojik ve metodolojik bir tutum ile etik konumumuzu açık kılmaya ya da bundan sonra hangi zeminde konuşacağımıza dair gönderimlere işaret eder. Eleştirinin mikro gerçekliklerle değil; makro gerçekliklerle ve teorik zeminde yani, kuramsal etik üzerinde cereyan edeceğini düşündüğümüzde zorunlu olarak şu imkânları/hususları varsayacağımız veya göz önüne almamız gerektiği düşünülebilir:

- 1-Tüm doğru ahlâkî yargıların, evrensel, zamansız ilkelerden çıkarılabilir ve bunları birleştirmenin teorik bir proje olduğunu;
- 2-Tüm ahlâk değerlerinin ortak bir ölçüm altında ölçülebilir ve teorisinin işlevinin bu dengeyi sağlamak olduğunu;
- 3-Tüm ahlâkî çatışma ve fikir ayrılıklarının rasyonel olarak çözümlenebileceğini; her ahlâk sorunu için doğru bir cevabın olabileceğini ve teorisinin görevinin bunları bulmak olduğunu;
- 4-Doğru cevabı bulmada yöntemin farklı karar mekanizmalarını gerektirdiğini ve ahlâk teorisinin görevinin bu mekanizmayı sağlamak olduğunu;
- 5-Ahlâk teorisinin insan hayatında tasviri ve açıklayıcı rol oynamasının ötesinde insanlara ne yapacaklarını söyleyen ve tümüyle normatif bir yapıda olduğunu;
- 6-Ahlâk sorunlarının ahlâk uzmanları tarafından çözümlenebilir olduğunu; kabul etmek gerekir.⁹

Bu hususlar, anlaşılacağı gibi, eleştirinin teorik zeminini mümkün kılan varsayımlarımıza işaret eder. Bununla beraber epistemolojik tutumuzda zımnen içerilen ama yargılarımızı daha kesin kılan etik tutumumuzun, eleştirilerimizde belirleyici, hatta değerlendirici bir konumda olduğunu unutmamalıyız. Zira bu hususlar esasen, epistemolojik, ontolojik ve metodolojik konumumuza işaret etmektedir.

Modern ahlâk/ları/ı eleştirmenin ve dolayısıyla yeniden inşa etmenin, metafizik payandalar ve tarihsel kibirler olmaksızın, ait olduğumuz ethos çerçevesinde etkileşimsel-evrenselci bir savunu içinde yapılabileceğini ileri sürebili-

⁹ Charles Larmore, *The Morals of Modernity*, Cambridge University Press, 1996. s. 36-37.

riz.¹⁰ Bunu savunduğumuz teorilerle diyaloga girerek, her birinin iddialarını yekdiğeri ile tartarak ve sınırları mümkün olduğu kadar yumuşatarak başlatabiliriz. Buna ilaveten geleneklerde adaletin vakarını yansıtan yeni bir akıl ışığının pırıldamasına yetecek ölçüde yarıklar ve çatlaklar açmayı önerebilir, hayati içgörülerin, kabuklaşmış anlayışlara bağlı kalmaksızın yeniden formüleleştirilebileceğini düşünebiliriz. Bu noktada ilk adım, tözcü ya da yasa koyucu bir rasyonellik anlayışından uzaklaşarak, söylemsel, iletişimsel ve etkileşimsel bir rasyonellik kavramına geçmek olacaktır.¹¹ Başka bir ifadeyle yasa koyucu akıldan anlamayı araştıran; kimlik, ihtiyaçlar ve akıl yürütme tarzları arasındaki farklılıklara duyarlı olan ve bunları tekbiçimli rasyonel ahlâkî özerklik anlayışının arkasında yok etmeyen etkileşimsel akla doğru gerçekleşen kapsamlı bir felsefi kayma önerebiliriz. İkinci adım ise, öznenin soyut, her şeyi algılayabilen bir cogito değil; sonlu, cisimleşmiş ve kırılğan yaratıklar olduklarını kabul etmektir. Bu değişiklik bile, ahlâkî bakış açısının kavramsallaştırılmasını radikal bir biçimde değiştirecektir. Çünkü ahlâkî bakış açısı, ahlâk felsefecisinin dünyayı hareket ettirmeyi yeltenirken yaslanacağı bir Arşimet noktası değildir. O, dil bakımından toplumsallaşmış insan varlıklarının gelişimleri esnasında, kendi ortak varoluşlarını yöneten genel kurallar hakkında bir hipotetik sorgulama noktasından hareketle akıl yürütmeye başladıkları zaman eriştikleri belli bir aşamaya işaret eder.¹² Bu, esasen durduğumuz noktanın farkında olunmasıdır.¹³

SONUÇ YERİNE

Ahlâkın açık uçluluğu ve ahlâkî durumların kesin olmayışı sebebiyle bu alana dair değerlendirmelerimiz her daim devam edecektir. Zira insanlar ahlâkî alanda karar ve kanıta varmak için daima ölçüt aramaktadırlar. Bu yüzden ahlâka dair her türlü değerlendirme, araştırmanın/soruşturmanın en geniş görü-

¹⁰ Değerler dünyasının hakikati" (truth of the world of values) bu dünyada bir değerlendirme nin yer aldığı durumdadır; bu durumun benim mi yoksa benim mi olduğunun temel olarak fark edilmediği anlayışı ile başlar. Bu noktada tarafsızlık (impartiality), bir başkasının değerlerine samimiyetsizlik veya ilgisizlik hali değil; bilakis saygı yoluyla bağlantı kurmaktır.

¹¹ Aklın kendi kendisini temellendirmesi, yerinden çıkmış ve cisimselliği giderilmiş özne, tarihsel ve kültürel olumsuzluğun ötesinde yer tutan Arşimetvari bir nokta arama çabası bir kuruntudur

¹² Bu nokta, Rawls'un yaptığı gibi, metafizik ile politik arasında yapılacak ayırma işaret eder; şöyle ki biz soyut, farazi felsefi öncüllerden ve kapsamlı öğretilerden değil; demokratik bir toplumun kamusal politik kültüründe gizli olarak bulunduğu düşünülen belli temel sezgisel düşünceler çerçevesinde formüleleştirilmiş varsayımlardan hareket etmek zorundayız. Bu eleştirel bir toplum ve kültür teorisi bağlamında bir etik inceleme olacaktır. Burada yargı yetisi ötekilerle bir odaya potansiyeline yaslandığı için, bireysel kısıtlanmışlıkları aşan genişletilmiş düşünme tarzını geliştirebilir.

¹³ Seyla Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey*. Ayrıntı Yayınları, 2001 s. 44.

nümünü temsil edecektir. Kuşatıcı ve tatmin edici bir ahlâk öğretisi için, moral vokabülerin imalarının ve hedeflerinin dikkatli bir şekilde tahlil edilmesi gerekir. Bu açıdan yapılabilecek en temel eleştiri ya da değerlendirme, modern etiği yaşadığı serüven içinde çözümleyebilmekten geçmektedir. Ahlâkın kendi içinde devam eden değerlendirmesine ilaveten mevcut ahlâkları eleştirmek, varlığın ve dolayısıyla deneyimlerimizin niteliklerinin açıklanması anlamına geleceği için, sonu gelmez bir sürece işaret edecektir.

Bugün mevcut ahlâk anlayışlarından karşılaştığımız durumlara dair hazır çözümler beklemekteyiz. Oysa mevcut ahlâk anlayışları, bize “apaçık cevaplar” sunmaktan çok köklü varoluş sorunuyla bizi yüzleştirmelidir. Onlar, öncelikle varoluşa ait sorunları; varlığın temel yapılarının ne olduğunu göstermelidir. Bu durum, mevcut etik teorilerinin ahlâkın görevlerine dair farklı görüşlere odaklanan özellikleri ya da farklı zamanlarda farklı sosyal ihtiyaçları temsil etmektedir.¹⁴ Böyle olduğu için etiğin görevi her durumda, problemlerle uğraşmak, kaynak aramak, çözüm için yeni fikirler üretmek, ilke ve kuralları yeniden rafine etmek, onlara daha duyarlı bir nitelik kazandırmak olmalıdır. Başka bir açıdan, gerçekle yüz yüze gelmek tüketilemediği için mevcut ahlâk/lar sürekli incelenmesi gereken bir zemine sahip olacaklardır. Tüm bunlar değişimin ortasında devam eden girişimleri temsil edecektir. Bu girişimlerin yöntemi ya da belirli bir yolunun olmadığını; zira yöntem ve içeriğin birbirinden ayrılmaz ve genelde karşılaşılan gerçeklere bağlı olduğunu düşünebiliriz. Kısaca, kuşatıcı ve tatmin edici bir ahlâk anlayışı için ahlâk sorunlarını her daim gündeme getirmeye, bu meseleler hakkında nasıl düşüneceğimize kafa yormaya ve yeni bir ahlâk bilinci/bilgeliği oluşturmaya gayret etmeliyiz. ▽

KAYNAKLAR

Ahmet Cevizci, *Felsefe*, İstanbul, 2007.

Alasdair MacIntyre, *After Virtue*, Duckworth, 1981.

Aliye Çınar, “Ethos”, *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Ebabel Yay, 5. Cilt, 2007.

Charles Larmore, *The Morals of Modernity*, Cambridge University Press, 1996.

Joseph S. Margolis, *11 Eylül Sonrası Ahlâk Felsefesi*, çev. Celal Türer, Elis Yay., 2007.

Seyla Benhabib, *Modernizm, Evrensellik ve Birey*. Ayrıntı Yayınları, 2001

¹⁴ Alasdair MacIntyre, s. 268–269.